

Mûsâ Cârullâh Bigiyef'ten (ö. 1949) Tarihçi-Yazar Cemal Kutay'a Cevab

MEHMET GÖRMEZ
DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Bu yazıda, ne son zamanlarda sunî gündem oluşturan "Türkçe ibâdet", ne de kimilerinin ifadesiyle 'anadilde kulluk hakkı'(!) ele alınacaktır. *Kurtuluş'un ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları* adlı eserin yazarı Cemal Kutay ve onun kaleme aldığı diğer 170 eserden herhangi birini değerlendirmek de bu yazının kapsamı içinde yer almayacaktır. Hatta, yazının yazılmasına vesile olsa da, Kutay'ın *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbâdet* adlı eserini bütünüyle ele almak ve değerlendirmek niyetinde de değiliz. Asıl gayemiz Sayın Kutay'ın kısa sürede on baskı yapan bu son eserinde "dünyanın en büyük İslam düşünürü" olarak tavsif ettiği bir zâtı kendi indî fikir ve düşüncelerine nasıl âlet ettiğini gözler önüne sermek ve söz konusu zâtın bu konudaki gerçek fikir ve düşüncelerini kendi eserlerinden hareketle kamuoyuna göstermektir. Ancak asıl konuya geçmeden önce bir iki hususa işaret etmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

Sayın Kutay adı geçen eserine şu cümlelerle başlamıştır:

İlahiyatçı (Tanrıbilimci, Teolog) değilim. Bu gerçek içinde elinizdeki kitabın konusunu belki yadırgayacaksınız. Fakat sanırım gerçekler sıralandıkça tarihin geniş ufkundan yoksun kalmış dinsel varlığın çağın gerisindeki masal olduğunu kavrayacak, doksan yaşının merdivenlerindeki, ülkenin kıdemli tarihçisi ben Cemal Kutay'ın bir dünya rekoru sayılan 171 kitabından sonra bu konuyu neden kucakladığını düşüneceksiniz.

Peşinen ifade edelim ki, hiçbir ilâhiyatçı 171 esere imza atmış bir tarihçi-yazarın böyle bir konuyu ele almasını asla yadırgamaz. Zira ilâhiyatçılar, ilmî esaslara riayet edildiği müddetçe, mahzâ hayat olan dini ve dinî meseleleri tedkik etmek için ilâhiyatçı olmanın şart olmadığını bilirler. Ancak ilâhiyatçıların asıl yadırgayacağı şey, tarihin geniş ufkundan meseleye bakmak değil, bütün dinlerin en temel esası olan ibadetin mübâlağa kültürünün temel unsurlarıyla bireysel, toplumsal ve konjonktürel önyargılarla değerlendirilmesidir. Tarihin geniş ufkundan yoksun kalmış ilâhiyatçıların dinsel varlığı çağın gerisindeki bir masala dönüştürmesi muhtemel bir felâket olabilir. Ancak ilim ve hakikat ölçülerini bir tarafa bırakarak çağdaş masallardan hareketle dinsel varlığı ele almak daha büyük bir felâket olsa gerektir. En büyük felâket ise sadece edebiyatta

görülmesi gereken mübâlağa sanatının tarih ilmine taşınmasından; gerek tarihi hâdise ve şahsiyetleri, gerekse fikir, düşünce ve felsefeleri değerlendirirken medhiye ve hicviyelerden kurtulamamaktan ve doğru bilgiye, ilmî, objektif tenkid kriterlerine başvuramamaktan neşet eder. Bu takdirde ne doksan yaşına merdiven dayayıp en kıdemli tarihçi olmak, ne de ulu çınar olarak tesmiye edilmek kişiye bir ayrıcalık kazandıracaktır. Hatta böyle bir tutum ve davranış geride kalan ve bir dünya rekoru olarak takdim edilen 171 esere de şüphe ve şaibe getirmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Sayın Kutay Mûsâ Cârullâh'a ayırdığı satır aralarında haklı olarak İlahiyât Fakültelerine ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na, böylesine büyük bir İslam âlim ve mütefekkirine bigâne kaldıkları için serzenişte bulunuyor. Ona göre, gerek ilâhiyâtçıların, gerekse "Hac ticareti, vakıf milyarları ve ordu varlığını aşmış din kadrolarıyla uğraşmaktan asıl vazifesine göz kapayan Diyanet'in" Mûsâ Cârullâh'a ve eserlerine ilgi göstermemesinin iki temel sebebi vardır. Biri, bunları yorumlamak için, felsefe, sosyoloji ve çağ şuuru gibi şartları haiz olmamaları; diğeri ise Mûsâ Cârullâh'ın Türkçe ibadet, her milletin anadiliyle kulluk hakkı özgürlüğünü savunuyor olmasıdır.

İlahiyâtçılarımızın felsefe, sosyoloji ve çağ şuuru bilgileri tartışılabilir. Ancak bu satırların yazarının 1988 yılından bu yana, on yıldır Mûsâ Cârullâh'a ait en ufak bilgi kıvrıntısının peşinde koştuğu bir ilâhiyâtçı olduğunu ve bu meyanda hazırladığı mütevâzi bir çalışmasının 1994 yılında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlandığını ifade etmek isterim.

Sayın Kutay'ın gösterdiği ikinci gerekçeye, yani Mûsâ Cârullâh'ın Türkçe ibadetin son yıllarda en büyük müdâfii olduğu iddiasına gelince, bu, hilaf-i hakikat olmaktan öte, kırk yıl önce ebedi hayata geçmiş büyük bir alime açık bir iftiradır. Zaten bu yazının yazılmasına vesile olan da bu yanlışlığı tashih vazifesidir. Bizim Sayın Kutay'dan beklediğimiz, Mûsâ Cârullâh'a ayırdığı 25 sayfa-da, Mustafa Rahmi Balaban'ın *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi'nde* [c.1. 1954] yayınlanan makalesini yanlışlarla tekrarlamak, yahut pek çoğu kütüphanelerimizde bulunan eserlerinin klişelerini takdim etmek değildir. Ona düşen, kendisine en büyük mesned ittihaz ettiği Mûsâ Cârullâh'ın Türkçe ibadet yahut kendi ifadesiyle anadilde kulluk hakkı ile ilgili fikir ve düşüncelerini bizzat kendi eserlerinden bulup çıkarmak ve biz okuyucularına takdim etmektir. Oysa kitabından edindiğimiz intiba odur ki, klişelerini verdiği hiçbir eserini okuma zahmetine dahi katlanmamıştır. Ancak Sayın Kutay'ın bu konudaki iddialarına ve Mûsâ Cârullâh'ın kendi eserlerinden hareketle bu iddialara verdiği cevaplara geçmeden önce 171 esere imza atmış bir tarihçi-yazarın 25 sayfaya ne kadar yanlış bilgiler sığdırabildiğini okuyucularımıza birkaç örnekle göstermek istiyoruz.

Bilgi Hataları:

S. 86 da, "Mûsâ Cârullâh 1875 tarihinde Azak Kalesi'nde doğdu" denmektedir. Oysa Azak Kalesi o tarihlerde meskûn bir bölge değildir. Mûsâ Cârullâh'ın doğduğu yer Azak Kalesi değil, kalenin kuzeyinde bulunan Rostov şehridir.

Aynı paragrafta "çocukluğunda çevrenin tanınmış din adamlarından Şeyh Habibullah'tan medrese bilimlerini öğrendi" ifadesi yer alır. Oysa Şeyh Habibullah Mûsâ Cârullâh'ın hocası değil, dedesi ve babasının hocasıdır. O tahsil hayatı-

na atıldığına Şeyh Habibullah dünyada yoktur. Ayrıca Mûsâ Cârullâh ilk medrese tahsiline Rostov'da değil, Kazan'da Gölboyu Medresesi'nde başlamıştır.

Yine aynı paragrafta: "İstanbul'a geldi. Mühendis Mektebi (Teknik Üniversite)'nde okudu" denmektedir. Oysa Mûsâ Cârullâh'ın İstanbul'a gelip Mühendis Mektebi'ne kaydolduğu doğru ise de, burada okuduğu yanlıştır. Hemşehrîsi Musa Akyığıtzâde onu bu fikrinden vazgeçirmiş, o da bu tavsiyeye uyarak İslamî ilimlerde derinleşmek gâyesiyle Kâhîre'ye gitmeye karar vermiştir.

Aynı sayfanın ikinci paragrafında "Mûsâ Cârullâh'ın tahsil hayatını bitirip Kazan'a döndüğünde Abdurresîd İbrahim ile tanışıp beraberce Arapça *Al-Tilmiz* gazetesini çıkardığı" ifade edilmektedir. Oysa merhumun Abdurresîd İbrahim ile çıkardığı gazete *Al-Tilmiz* değil, *Ülfet* tir. *Al-Tilmiz* de yol gösteren değil öğrenci/talib demektir.

Aynı paragrafta şu malumata yer verilmektedir: "1916 da Kazan'da Çistay şehrinde, Zâkir İşan Bey'in kızı Esmâ hanımla evlendi. Eşi Petersburg'da batı dilleriyle öğrenim yapan koleji bitirmişti. Burada beraberce Emanet isimli matbaayı kurdular." Mûsâ Cârullâh'ın 1916'da değil 1915'te Esmâ Aliye Hanım ile evlendiği doğrudur. Ancak Esmâ Hanım'ın batı dilleriyle öğrenim yapan kolej bitirdiği yanlıştır. Sayın Kutay'ın neden böyle bir ilaveye ihtiyaç duyduğunu anlamakta zorluk çektik doğrusu. Zira evrensel ilahî mesajın orijinal ifadelerini namazda terennüm etmeyi Arap emperyalizmi olarak değerlendiren bir yazarın batı dilleriyle öğrenim yapan kolej okumayı bir fazilet olarak telakki ettiğini düşünemezdik elbette... Ayrıca Esmâ Hanım ile evlendikten sonra Cârullâh, Petersburg'a onunla birlikte yerleşmediği gibi, Emanet Matbaası'nı da onunla birlikte değil, Şimal Türklerinin en büyük edibi olarak bilinen Ayaz İshâki ile birlikte 1913'te kurmuştur. Aynı şekilde s. 27'deki "Ölümünde sayısı 56'yı bulan eserlerinin bir bölümünü cezaevinde tamamladı ve eşi yayınladı" ifadesinin de hiçbir doğru tarafı yoktur.

S. 87'de Sayın Kutay iki farklı zamanda ve yanlış tarihlerde Mûsâ Cârullâh'ın uzun zamanlar hapislerde yattığını söylemekte ve her ikisine de, onun rejimin dinler üzerindeki teorisine karşı gelmesini gerekçe göstermektedir. Mûsâ Cârullâh'ın iki defa hapse atıldığı doğrudur. Fakat birincisi 1918'den önce yıllarca değil, sadece dört ay, ikincisi de 1918'den sonra iki yıl değil, sadece üç ay sürmüştür. Kaldı ki birinci tevkifin sebebi olağanüstü hal dolayısıyla, Brest Litovski şehrinde uyandırdığı yanlış bir şüphe; ikincisinin sebebi ise, Berlin'de Ayaz İshâki tarafından bastırılan *İslamiyet'in Elifbâsı* adlı eseridir. [Geniş bilgi için bkz. Azeri, "Mûsâ Cârullâh'ın Tevkifi", *Yeni Kafkasya*, Yıl 1. Sayı 6, İstanbul 1923. Ayrıca, *İctihâd* VII. 166, İst. 1924; *Sebilurresâd*, XXIII. 581, İst. 1923, s.128.]

Aynı sayfada Sayın Kutay M. Cârullâh'ın Hindistan'da hapse atılışını ise şöyle anlatmaktadır: "II. Dünya harbinin başlamasıyla Hindistan'a gitti. Bu defa da İngilizler karşısına çıktılar. Afganistan'a geçmek üzereyken tevkif ettiler. Mahatma Gandhi ve Muhammed Ali Cinnah'ın bulunduğu cezaevine koydular." Mûsâ Cârullâh'ın ikinci cihan harbinin patlak vermesiyle Japonya'dan Hindistan'a geçtiği ve buradan Afganistan'a geçerken İngilizler tarafından hapse atıldığı doğrudur. Ancak Mahatma Gandhi, M. Ali Cinnah ve Mûsâ Cârullâh'ı aynı gün ve tarihlerde, Peşâver cezaevinde biraraya getirmek için bütün

hâdiseleri sadece mübâlağa kültü ve muhayyile gücü ile kaleme alan bir tarihçi olmak gerekir. [Geniş bilgi için bkz. *Gandbi, Bir Özyaşam Öyküsü*, çev. Vedat Günyol, Cem Kültür yayınları, İstanbul, 1997].

25 sayfada yer alan bilgi yanlışlıkları elbette bunlardan ibaret değil; ancak biz bir fikir vermesi bakımından bu kadarıyla iktifa ederek asıl konuya geçmek istiyoruz.

Bir Türkçe Kur'an Tercümesi'nin Serencâmı

Mûsâ Cârullâh'a göre, Kur'an-ı Kerim ile ilgili olarak, İslam ümmetine iki büyük vazife tevdi edilmiştir;

Nazm-ı Kerim'i hıfz vazifesi,

Nazm-ı Kerim'in manalarını beyan ve tebliğ vazifesi.

Cârullâh'a göre birinci vazife, bizzat Şâri-i Hakim'in aldığı tedbir ile ifâ edilmiştir. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim henüz Hz. Peygamber (s.a.v) hayatta iken tedvin edilmiş ve bu şeref sadece Kur'an-ı Kerim'e nasip olmuştur. İlk iki halife döneminde ashab-ı kiram'ın icmasıyla dokuz ayrı mushaf kaleme alınmış ve bunlardan sayısız nüshalar elde edilerek bütün İslam beldelerine taksim edilmiş, ilk asrın bütün hâne ve mescitleri bu mukaddes mushaflarla tezyin kılınmıştır.

Yine bu dönemde en çok rağbet edilen şey, Kur'an-ı Kerim'i baştan sona hıfz etmek olmuştur. Zira bu sırada Kur'an'ın hâmil ve hâfızı olmak kadar kişiye şeref ve itibar kazandıran bir mevki olmamıştır. Binaenaleyh, Kur'an-ı Kerim'in harfleri, kelimeleri, vecihleri, nüktesi gayet büyük bir dikkat ile zapt kılınmıştır.

Ümmetin uhdesine verilen ikinci vazifeye, yani Nazm-ı Kerim'in manalarını beyan ve tebliğ vazifesine gelince, Mûsâ Cârullâh'a göre, bu vazife, ümmetin kendi himmetine ve hüsn-i ihtiyarına bırakılmış, umuma açık bir müsabaka meydanı olarak kalması tercihe şâyân olmuştur. Zira Şâri-i Hakim, lisanın delaletine ve ümmetin anlayışına itimad etmiş, hayatın ve fikrin hareketlerini kendi tabii seyrine bırakmayı murad etmiştir. Binaenaleyh gerek sahabe sırasında ve gerekse tâbiün döneminde, ehl-i ilim ve edep arasında pek çok müfessir zuhûr etmiştir. Kur'an-ı Mubîn'in tefsiri konusunda taklid edilmesi gereken mezhepler oluşmamış, ictihad kapısı kapandığı gibi tefsir kapısı da kapanmamış ve kapısına hâcipler dikilmemiştir.

Mûsâ Cârullâh'a göre bu genişlik ve hürriyet bizim için gayet büyük bir bereket olmuştur. Zira bir kimse rivayetlerin tesiriyle veya tâbi olduğu kelamın usulü yahut da mezhebinin kayıtlarıyla âyet-i kerimelerin manalarını tahrif ederse bir başkası onun hata ve kusurlarını ortadan kaldırma imkânına sahip olmuş olur.

Mûsâ Cârullâh'a göre Kur'an-ı Kerim'in her dile tercüme edilmesi de bu ikinci vazifenin, yani Nazm-ı Celil'i tebliğ ve beyan vazifesinin en önemli bir parçasıdır. O hemen hemen bütün eserlerinde Kur'an'ı öz dilimize doğru ve güzel bir şekilde tercüme etmenin gerekliliği üzerinde durmuş ve bu vazifenin farz olduğunu ifade etmiştir. Kur'an'ı Türkçe'ye tercüme ederek bu vazifeyi hakkıyla kucaklayan âlimler zümresine katılmak Mûsâ Cârullâh'ın hayatını vakfettiği en büyük emeli olmuştur.

Henüz 1915 yılında Petersburg'da yayınladığı, *Târîbu'l-Kur'ân ve'l-Masâbih* adlı eserinde onun uzun vadeli böyle bir çalışmaya girdiğini anlıyoruz. Daha sonra kaleme aldığı pek çok eser, bir mütercimmin yahut bir müfessirin Kur'an'ı tercüme ve tefsir liyakatini haiz olması için mücehhez olması gereken önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Kur'an'ın tarihi, Kur'an'ın dil yapısı, Kur'an'ın icazı, farklı kuraatler ve bu kuraatlerin Kur'an'ı anlamaya olan etkileri, Kur'an'ın sure ve âyetleri arasındaki ilişkiler, Kur'an'da nesh gibi konularda müstakil eserler kaleme almıştır. 1912 yılında kaleme aldığı *Halk Nazarına Bir Nice Mesele* adlı eserinde ise belki de ilk defa henüz Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmeye başlamadan önce tercüme esas teşkil eden usûl ve prensipleri kaleme almıştır. Bu usûl ve prensipleri yazımızın sonunda bir ek olarak aynen yayınlıyoruz.

Mûsâ Cârullâh ve eserleri üzerinde araştırma yapan bütün yazarlar onun bu uzun ve yorucu mesaiyi iki büyük eserle neticelendirdiğini, birisinin altı ciltlik *Arapça Kur'an Tefsiri*, diğerinin ise *Kur'an'ın Türkçe Tercümesi* (Cemal Kutay'a göre 20.000 sayfadan ibarettir?) olduğunu söylerler. Kendi el yazısıyla verdiği eserler listesinden de bu anlaşılmaktadır. M. Rahmi Balaban'a göre Mûsâ Cârullâh Kur'an üzerinde elli yıl çalışarak ve Hindistanlı Şâh Veliyullâh Dihlevî'nin felsefe sistemini esas edinerek *Arapça Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı eserini yazmış ve bu eseri Hindistan'da kalmıştır. Şahsi çabalarımızla elde ettiğimiz bilgi, Pakistan ve Hindistan kütüphanelerinde böyle bir eserin mevcut olmadığı şeklindedir. Kanaatimizce Mûsâ Cârullâh'a ait eserlerin listesinde yer alan bu tefsir, Mûsâ Cârullâh'ın değil, meşhur Hindli âlim Ubeydullâh Sindî'nin Mûsâ Cârullâh'a imla ettirdiği ve bugün elimizde matbu olarak bulunan *Ilbâmu'r-Rabmân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseridir. Gerek Mûsâ Cârullâh'ın bu esere yazdığı mukaddimeden, gerekse eserin satır aralarındaki Mûsâ Cârullâh'a ait olduğu anlaşılan ifadelerden bu anlaşılmaktadır.

Ubeydullâh Sindî 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra İngilizler'in sürgününe uğrayıp Moskova'ya sığınmış, uzun süre Mûsâ Cârullâh ile birlikte kalmıştır. Mûsâ Cârullâh 1937 yılında Necid ve Yemen'e yapmak istediği bir seyahat dolayısıyla Mekke'ye uğradığında Ubeydullâh Sindî ile karşılaşmış ve kendi ifadesi ile, Kur'an'a ve Kur'an'ın felsefesine adanmış bir hayatın birkaç gün de olsa boş kalmasına gönlü razı olmamış, kendisine Şâh Veliyullâh Dihlevî'nin felsefesini esas alarak Kur'an'ın tefsiri üzerinde bir çalışma yapmayı önermiştir. Ubeydullâh Sindî bu teklifi kabul etmiş ve sevinçle karşılamıştır. Bundan sonrasını Mûsâ Cârullâh şöyle anlatır: "Besmeleyi çektik ve İmam Dihlevî'nin felsefesi ve usûlü üzerine Kur'an-ı Kerim'in tefsirine başladık. Her gün sabah namazından sonra başlıyor öğle namazına, bazen ikinci namazına kadar devam ediyorduk. O bana Arapça olarak imla ettiriyor ben de hiçbir kelimeyi, hiçbir harfi kaçırmaya çalışıyordum. 151 günde 2400 sayfa yazmıştık. 1352 Hicri yılı 18 Cemadiye'l-Üla Pazartesi başladık. 13 Zî'l-Kâde 1356 yani, 1937 yılının Temmuz ayından 1938 yılının Ocak ayına kadar sürmüştü. Üstaz Sindî hiç bıkmıyor, ben de şiddetli hasta olmama rağmen, dinleyip yazdıkça şevkim artıyordu." [Geniş bilgi için bkz. *Ilbâmu'r-Rabmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Karacı, 1-22].

Türkçe Kur'an Tercümesi'ne gelince, yukanda da ifade edildiği gibi, çeşitli eserlerindeki kendi ifadeleri esas alınırca, Mûsâ Cârullâh'ın yıllarca böyle bir eser üzerinde çalıştığı anlaşılmaktadır. *Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne*

Mürâcaat adlı eserinde: "Kur'an-ı Kerim'i sâde, âsân Türk lisânı ile tercüme ettim. Kabul kalırsa Millet Meclisi şerefine neşrederim" demiştir. 10 Kasım 1948 tarihinde İstanbul Altıncı Noter huzurunda yarım asırlık emeği ihtiva eden bu tercümenin Türkiye'de neşir hakkını bila kaydu şart *Millet ve Hakka Doğru* sahibi Cemal Kutay'a tevdi ve hibe ettiğini Sayın Kutay'ın *Türkçe İbadet* adlı kitabının 96. sayfasında takdim ettiği belgeden anlamış bulunuyoruz. Ancak Sayın Kutay'ın anlattıklarına göre yayın hakkı noter huzurunda kendisine tevdi edilen metinler Mûsâ Cârullâh'ın elinde değildir. O, çeviri ve yorum metinlerini Ezher Kitaplığı'na emanet etmiştir. Bu emaneti almak üzere Mısır'a gitmiş, ne var ki, ömrü vefa etmemiş ve 29 Ekim 1949'da Kâhire'de vefat etmiştir.

Kutay'ın Ezher'e Müracaatı

Mûsâ Cârullâh Türkiye'den ayrıldıktan yaklaşık bir yıl sonra, Kahire'de vefat edince yayınlanmadan şöhreti dünyaya yayılan *Türkçe Kur'an Tercümesi* kayıplara karışmış, yayın hakkı kendisine tevdi edilen Cemal Kutay bu şereften mahrum kalmış ve *Millet Gazetesi* de okuyucularına yaptığı ilan gereğini yerine getiremediğinden dolayı onların gözünde mahcub bir duruma düşmüştü. Bunun üzerine Sayın Kutay elindeki vekâletnâme ile Ezher'e mürâcaat etmiş, defalarca tekidine rağmen müsbet cevap alamamıştır. Sayın Kutay'ın aziz dostu Tevfik İleri o tarihlerde Milli Eğitim Bakanı'dır. Onun vasıtası ile mürâcaatını yenilemiş, ne var ki, kendi ifadesi ile "Ezher bin bir bahâne ile bu muhteşem emeğin Türk insanının irfan ve imanını aydınlatmasına izin vermemiştir."

Oysa Mûsâ Cârullâh'ın ifadesi ile Türkistan ve Türkiye Medreseleri gibi hazin bir çöküşün eşliğinde olan Ezher'in ve Ezher idaresinin bu konu ile uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur. Ortada yanlış bilgilerden hareketle doğru şeyleri yanlış yerlerde aramak söz konusudur. Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür:

Her şeyden önce, noter huzurunda imzalanan hibe senedinden de anlaşıldığına göre, Mûsâ Cârullâh Mısır'a, Ezher'e emanet ettiği *Türkçe Kur'an Tercümesi*'nin metinlerini almak için değil, eserde yer alması gereken Arapça metinleri basturmak için gitmiştir. Sayın Kutay'ın Ezher Dâru'l-Fünûn'u dediği yer bugün dahi bünyesinde bulunan eserlerin tasnifini gerçekleştirememiş, elindeki koca serveti yirmi Mısır lirasına çalıştırdığı müstahdemlere teslim etmiş bir üniversitedir. Binaenaleyh Ezher'i tanıyanlar Mûsâ Cârullâh'ın eserini neden böyle bir yere emanet ettiğini anlamakta güçlük çekerler.

Mûsâ Cârullâh, Türkiye'den ayrıldıktan yaklaşık bir yıl sonra vefat etmiştir. Hayatını vakfettiği eserini Ezher'e teslim ettiğini varsaysak bile bu süre zarfında neden almaya teşebbüs etmiş olmasın?

1988-1989 yıllarında Kahire'de köşe bucak Mûsâ Cârullâh'a ait en küçük bilgi kıntıların izini sürmeye çalışan bir öğrenci olarak sözkonusu eserin muhtemel adresini bulmuştum. Zira vefatı esnasında Mûsâ Cârullâh'ın yanında bulunanlar, onun sandık dolusu kitaplarını Ankara'da kurulan Milli Kütüphane'ye vermek üzere Türkiye Cumhuriyeti Kâhire Büyükelçiliği'ne teslim ettiğine şahid olmuşlardır. O tarihlere ait bazı kayıtlarda bu bilgilerin mevcut olduğunu tesbit etmiş bulunuyorum. Ancak elçiliğimizin bu eserleri sonradan ne yaptığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Binaenaleyh Sayın Kutay'ın

müracaat edeceği yer Ezher değil Türkiye Cumhuriyeti Kahire Büyükelçiliği ve Türk Hâriciyesi'dir.

Mûsâ Carullah'ın Türkçe İbadet ile İlgili Görüşleri

Tarihçi-yazar Cemal Kutay'a göre "Mûsâ Cârullâh Bigiyef Batı bilim dünyasının yirminci yüzyılın en büyük İslam düşünürü olarak kabul ettiği bir simadır. Ne onun çağdaşları, ne öncesi ve sonrasında hiçbir fikir şahsiyeti, onun kadar zengin, geniş ve şümüllü bilim ufkunu temsil edememiştir. Bunun en büyük göstergesi de onun ömrünün yirmi senesini verdiği ve yirmi bin sayfayı aşan Kur'an'ın Türkçe metni ile Türk dünyasının ibadetini Türkçe'nin benimsedikleri lehçeleriyle yerine getirmesini gaye edinmiş olmasıdır. Arapçasının mükemmeliyetine ve Mısır'daki Ezher Dâru'l-Funun'unda iki sene Kur'an'ın muasır ilimlerle mukayesesi ve Kur'an mantığı tahsil etmesine rağmen milletin kendi öz diliyle kulluk vazifesini yerine getirmesini istemiş olması onun şahsi ilim ve irfan seviyesini göstermeye kafi bir delildir."

Mûsâ Cârullâh'ın son asrın İslam alim ve mütefekkirlerinden biri olduğu doğrudur. Ancak ne İslam bilim dünyasının, ne de Batı bilim dünyasının onu en büyük İslam düşünürü olarak görüp kabul ettiği söylenebilir. Sayın Kutay'ın "ne öncesinde ne de sonrasında hiçbir fikir şahsiyeti onun kadar zengin, geniş ve şümüllü bilim ufkunu temsil edemedi" sözleri ise iddiasının mesnedini olduğundan daha büyük göstermeye matuf bir çabanın ürünü olsa gerek. Mûsâ Cârullâh'ın Arapçası'nın mükemmel olduğu doğrudur. Ancak iki yıl süreyle Ezher'de Kur'an mantığı tahsil ettiği tamamen kurgudur.

Şimdi gelelim asıl meseleye, yani Sayın Kutay'a göre Mûsâ Cârullâh'ın şahsi ilim ve irfan seviyesinin en büyük delili olan onun Türkçe ibadet, yahut anadilde kulluk vazifesi ile ilgili fikir ve düşüncelerine. Hemen ifade edelim ki, Sayın Kutay Mûsâ Cârullâh'ı Türkçe ibadetin en büyük müdafii ve kendi kanaatlerinin en büyük mesnedi olarak takdim ederken onun bugün elimizde mevcut Osmanlıca, Çağatayca veya Arapça herhangi bir eserinde mevcut olan herhangi bir ifadesine dayanarak bunu söylüyor değildir. Yaptığı tek şey eserinin ilgili bölümünde Mûsâ Cârullâh'ın bazı Osmanlıca eserlerinin klişelerine yer vermek ve bu klişelerin altına kendi indî mütalaalarını yazmaktan ibarettir. Kaldı ki, bu klişelerden hiçbiri Türkçe ibadet ile ilgili değil, sadece bir tanesi Kur'an'ın tercümesi ile ilgilidir: O da Cârullâh'ın *Halk Nazarına Bir Nice Mesele* adlı eserinin son bölümünden bir sayfanın baş kısmından ibarettir. Söz konusu sayfada önce Kazanlı Mir Velioglu Timur Ali Efendi adlı zatın şu beytine yer verilmiştir.

*Anlanır, ol da üter, korku gider, şeksiz inan
Bin lisâna terceme kılınsın, ol mahfûz bemân.*

Bu beytin hemen altında da Mûsâ Cârullâh'ın şu ifadeleri yer alır: "Tabiatın, belki bütün âlem-i vücûdun tercemesi olan Kur'ân-ı Kerim'i öz lisânımıza dürüst, hem güzel üslûb üzerinde terceme etmek elbette iş (gerekli) idi. Şu güne kadar terceme etmemek günah olmamış ise bundan son(ra) terceme etmemek hiçbir surette günah olmaz." Görüldüğü gibi burada Mûsâ Cârullâh Türkçe ibadet ile ilgili bir tek kelime sarf etmemektedir.

Ancak bu, aynı eserde, Mûsâ Cârullâh'ın Türkçe ibadetten hiç söz etmediği

anlamına gelmez. Birkaç sayfa sonra Kur'an'ın herhangi bir dilde tercümesinin namazda okunup okunamayacağı ile ilgili fikirlerini açıkça serdetmiştir. Ne var ki Sayın Kutay, ya bu eseri baştan sona okumamış ya da okuduğu halde bütün iddialarını ortadan kaldıran bu ifadeleri kasıtlı olarak gizleme yoluna gitmiştir. Bakın aynı eserin 86. sayfasında Mûsâ Cârullâh bu konuda neler söylüyor:

Tilâvet yalnız Arabî nazm ile olur. Namâz rek'atlerinde, zikirlerde, sevâb kasdıyla okuda (okurken), istidlâl hususlarında yalnız Arabî nazm muteber olabilir. Farz namazların rûkûnleri âyetlerin tercemeleriyle edâ kılınmaz. Zikir yalnız Arabî nazm ile olur.

Şâri-i Hakîm'in şu gâyet büyük tedbiri önünde benim aklım, kalbim secde eder. Mu'ciz nazmın harflerini, kelimelerini, vücuhlerini o kadar büyük dikkatle zabtetmiş imamların Kur'an-ı Kerîm imamlarının milyonda bir senalarını söylemekten lisanım âciz kalır.

Mûsâ Cârullâh'a göre, Şâri-i Kerîm'in Nazm-ı Celîl'i ebediyete kadar muhafaza etmek için aldığı en faydalı, en makul tedbir tilavettir. Zira Kur'an-ı Kerîm'i Arabî nazm ile tilâvet etmek ehl-i İslam'ın en büyük zikirleri, en mukaddes ibadetleri ve en lezzetli amelleri olarak kabul edilmiştir. Her gün, beş vakit namazın her rekatinde Kur'an-ı Kerîm'in âyet-i kerimelerini Arabî nazm ile okumak namazın en önemli rûknü olarak görülmüştür.

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, Mûsâ Cârullâh'ın düşüncesinde tilâvet yalnız Arabî nazm ile olur ve dört yerde Arabî nazmdan asla vazgeçilemez:

Namazda tilâvet ederken
Zikir (yapılırken)
Sevap kastıyla okurken
İstinbatta bulunurken.

Kutay'ın Mûsâ Carullah'a İzafe Ettiği Vasiyet

Tarihçi-yazar Cemal Kutay, Mûsâ Cârullâh'ın bu ifadelerini görmemiş olamaz. Kendisi onun bu konudaki fikir ve düşüncesini gayet iyi bilmektedir. Bu sebeple eserinde yeni bir iddia ortaya atmış ve Mûsâ Cârullâh'ın 1912 yıllarında böyle düşünmüş olabileceğini, ancak hayatının sonlarına doğru bu fikirlerinden vazgeçtiğini öne sürmüştür. Kutay, eserinin 113. sayfasında şöyle der:

Ben kendisinin elini ülkemize geldiği yıl 1948 de öptüm. Milletime en büyük eserim dediği Kur'an'ın Türkçe metninin neşir hakkını aynı yıl bana lütfetti. Noter belgesi elinizdeki sayfalardadır. Ömrünün bu son yılında, bizlere emanet ettiği hakikatin içindeydi. Türk milleti, hayır, sadece Cumhuriyet Türkleri değil, bütün insanlık, inandığı dine kendi öz diliyle ibadet etmeliydi. Bu onun müsbet bilime, mantığa, akla, idrak aydınlığına vakfedilmiş ömrünün son ve ölümsüz zamana hükmeden vasiyetiydi.

İşte bu iddiaya göre, Mûsâ Cârullâh hayatının son yılında, daha önceki eserlerinde yazdıklarından sarf-ı nazar etmiş, sadece Türk milletinin değil, bütün insanlığın kendi öz dilinde ibadet etmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. Bu onun ölümsüz, zamana hükmeden bir vasiyetidir. Ve o bu vasiyetini hayatında bir kez gördüğü Cemal Kutay'a teslim edip öyle vefat etmiştir.

Mûsâ Cârullâh'ın onlarca eseri ve bu eserlerde Kur'an ile ilgili yazdıklarını bir tarafa bırakarak mücerred bir iddiaya dayanan mevhum bir vasiyete ne dere-

ce itibar edilebileceği izahtan varestedir. Maamafih Sayın Kutay'a düşen, iddiasını isbat etmek ve böyle bir vasiyetin varlığını belgelendirmektir. Elbette Mûsâ Cârullâh'ın elimizdeki bütün eserlerinde mevcut olan fikir ve düşüncelerden sarf-ı nazar ettiğini bildiren böyle bir vesika sunduğu takdirde söylenecek bir şey kalmayacaktır. Ancak Türkçe ibadet ile ilgili 375 sayfalık eserinde Sayın Kutay böyle bir vasiyetin varlığını ortaya koyamamış ve 113. sayfada bir başka eserine atıfla şöyle demiştir: "Onun bu vasiyetini 1971 yılında yayınladığım *İki Rifat Paşa'nın Ahlak Dünyası* adlı kitabımın 126. sayfasında almıştım."

Heyecanla piyasada baskısı tükenmiş *İki Rifat Paşa'nın Ahlak Dünyası* adlı eseri ve bu eserin 126. sayfasına yöneldiğimde 171 esere imza atmamakla övünen bir tarihçi-yazarın koca bir milleti nasıl aldatabileceğine hayretle şahid oldum. Söz konusu eserin değil 126. sayfasında, hiçbir satırında ve sayfasında böyle bir vasiyetin esamesinin okunmadığını gördüm. Sayın Kutay bu eserin 126. sayfasında yine Mûsâ Cârullâh'ın *Halk Nazarına Bir Nice Mesele* adlı eserinin aynı sayfasının kışelerine yer vermiş ve Timur Ali Efendi'nin beytini de Mûsâ Cârullâh'a mal ederek yayınlamıştır. İşin en garip tarafı, Kazan Türkçesi ile yazılmış Osmanlıca metnin altında, bir vasiyet süsü vererek, metin ile zerre kadar ilgisi olmayan Türkçe İbadet fikrini Mûsâ Cârullâh'a mal etmiş olmasıdır.

Son olarak Mûsâ Cârullâh'ın Kur'an Tercemesi adlı eserinin yayın hakkını Cemal Kutay'a tevdi etmek için noter huzurunda imzaladığı senede değinmekle iktifa etmek istiyorum. Söz konusu belge tek başına Mûsâ Cârullâh'ın Türkçe Kur'an konusundaki görüşlerini ifade etmeye ve Sayın Kutay'ın iddialarını ortadan kaldırmaya kâfidir. Zamanın Bakırköy Müftüsü Ali Rıza Hayırlı'nın da şahid olduğu noter tasdikli senedin ilk cümlesi şöyledir:

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercemesinde, mücerret olarak Latin harflerinin kullanılması tecrübemiz, beklediğimiz hizmetlerin tam ve mutlak manasıyla mümkün olamayacağını göstermiştir. Bu itibarla surelerin izahlarında ve yalnızca Türk harfleriyle izahı mümkün olmayan kısımlarda Arapça metinlerin ilavesini temin zarureti hasıl olmuştur.

Noter tasdikli senedin bu ilk paragrafında iki önemli tespit vardır.

Kur'an-ı Kerim in Türkçe tercümesinde mücerret olarak Latin harfleriyle iktifa edilemez.

Kur'an tercümelerinde yalnızca Türk harfleriyle izahı mümkün olmayan kısımlar vardır.

Bu iki kanaati taşıyan bir âlimin Türkçe ibadet konusunda sayın Kutay ile aynı düşünmesinin mümkün olmadığı ehlince malumdur. Ancak asıl düşündürücü olan Mûsâ Cârullâh'ın eserinin yayın hakkını Sayın Kutay'a vermek için imzaladığı belgeye böyle bir cümle ile başlamış olmasıdır.

Sonuç olarak Tarihçi-Yazar Cemal Kutay, Aksoy Yayıncılık tarafından basılan ve Nisan 1992 itibariyle elimizde onuncu baskısı bulunan *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: Türkçe İbadet Ana Dilimizle Kulluk Hakkı* adlı eserinde pek çok iddialarını, yirminci yüzyılın en büyük İslam alim ve mütefekiri dediği Kazanlı Mûsâ Cârullâh Bigtyefe isnad etmiştir. Ayrıca gerek Mûsâ Cârullâh'ın kendi eserlerine ve gerekse hakkında yapılmış ilmi çalışmalara

müracaat edildiğinde Sayın Kutay'ın Mûsâ Cârullâh'ın hayatı, fikir ve düşünce dünyası hakkında doğru bilgilere sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Mûsâ Cârullâh, tabiatın ve bütün varlık âleminin tercümesi olarak gördüğü Kur'an-ı Kerim'in bütün dünya dillerine en güzel bir şekilde tercüme edilmesi gerektiğini savunanların başında gelmiştir. Ama hiçbir eserinde bu tercümelerin namazlarda okunması gerektiğini söylememiş; ne Türkçe ibadetten ne de ana dilde kulluk hakkından söz etmiştir. Bilakis pek çok eserinde namazlarda tilavetin mutlaka Arabî nazm ile olması gerektiğini savunmuş ve bunu Şâri-i Kerim'in, Nazm-ı Cefil'i ebediyete kadar muhafaza etmek için aldığı en faydalı ve en makul bir tedbir olarak değerlendirmiştir.

Tarihçi-Yazar Cemal Kutay, adı geçen eserinde Mûsâ Cârullâh'ın ilmî hayatının ilk yıllarında yukarıdaki gibi düşündüğünü, ancak hayatının sonlarına doğru bu fikrinden vazgeçtiğini iddia etmiştir; ancak bu iddiasını ne onun herhangi bir eserine, ne de ona ait yazılı bir belgeye dayandırabilmiştir. Kutay'ın dayandığı tek nokta, kendisine verildiğini söylediği mevhum bir vasiyetnamedir; ne var ki, bu vasiyetnameyi de diğer bir eserinde yayınladığını iddia ettiği halde söz konusu eserde böyle bir vasiyetnameye rastlanmamıştır.

EK

Mûsâ Cârullâh Bigiyef'in otuz yıl Türkçe Kur'an Tercümesi üzerinde çalıştığını ancak bu tercümenin yayınlanmadığını, bilinmeyen sebeplerle kayıplara karıştığını az önce ifade etmiş bulunuyoruz. Kayıp olan bu Türkçe Kur'an Tercümesinin muhtevasına dair tek bilgi, yazanın henüz çalışmaya başlamadan önce, 1912 yılında, Halk Nazarına Bir Nice Mesele adlı eserinde "Tercemede Benim Esaslarım" başlığı altında yazdıklarından ibarettir. Mûsâ Cârullâh belki de, Kur'an'ı tercüme etmeye başlamadan, tercümede riayet edeceği esas ve prensipleri kaleme alan ilk yazardır. Biz Kur'an'ı Türkçe'ye tercüme edenlere veya edecek olanlara ışık tutar ümidiyle onun bu makalesini aynen yayınlamayı uygun gördük.

Tercemede Benim Esaslarım

1- Ehl-i İlim Kalemîyle Yazılmış Tefsirler:

Kütübhanemde her bir tefsir bulunur. Her bir âyet-i kerîmeyi terceme ederken tefsirlerin her birine mürâcaat ettim. O saatlerde bende müsâhele yok idi. Ağırlığın onda dokuzu tefsirlerin bereketiyle âsân oldu.

2- Kur'an-ı Kerim in Özü:

Ayet-i kerîmeleri tefsir ederken, yâhût tefsirlerin birini diğerine tercih ederken ben tefsir bi'l-kitâb (Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri) yollanna sülûk ettim. Kur'an-ı Kerim'in biri diğerine müşâbih âyetleri, biri diğerini tefsir eder.

3- Tercemede Benim En Mutemed Esâsım Lisânın Delâletidir:

Kelimelerin mâddelerini dikkatle tefiş ettim. Kelime hey'etlerinin (şekil-çekim) delâletlerini sarfiânesiyle (yardımıyla) tahlil ettim. Kelimelerin basit ma'nalarına bilâ kusûr (eksiksiz) i'tinâ ettim. Cümlelerin ma'nalarına terkîplerin ihtimâllerine her şeyden ziyâde i'tibâr ettim.

Meselâ و اتباعك الارذلون gibi cümlelerde* mübtedâ (ve) haberi ta'yîn hususunda ihtiyât ettim. اتباعك و اتباعك mübtedâ olursa ma'nâsı bir, haber olursa manâsı diğerk olur. İ'râbçılar 'o da bu da muhtemeldir' deseler de tefâvut (fark) büyüktür. Nebîlerine inâd etmiş herifler iki ma'nâdan elbette yalnız birini kasd etmişlerdir. Böyle cümlelerde hâlin, kastın delaletiyle iki ma'nâdan birini ta'yîn ederim. Her biri kasd kılınabilirse o vakit birini sebt ederim (belirtirim).

Men mâ gibi isimlere cümle sıla olur ise ma'nâsı bir, sıfat olursa ma'nâsı diğerk olur. Mesela: من جئتك لله درهم misâlinde sıla ma'nâsıyla sıfat ma'nâsı aralarında büyük tefâvüt (farklılık) mûlahaza ederim.

4- Kurâ'tat ihtilâfları bulunur ise her birini itibâr ederim:

Kurâ'tler bazen kelimelerin maddelerinde, bazen bünyelerinde bazen irâblarında ihtilâf ederler. Eger öyle ihtilâf hasebiyle âyetlerin ma'nâları muhtelif olur ise, her birini sebt ederim. Zirâ muhtelif kurâ'tler müte'addid âyetler gibidir.

5. Cümle, Müteaddid Ma'nâlar İhtimâl Tutup da O Ma'nâların Her birini Kasd Kılınabilir İse, O Ma'nâların Her Birini Beyân Ederim:

Muhtemel ma'nâların bazen yalnız biri kasd kılınabilir. Bazen her biri kasd kılınabilir. Eger her biri irâde kılınabilir ise, tercemede her birini zikrederim.

Bir cümle Arabî olmak cihetiyle müteaddid ma'nâlara vâzih surette delâlet eder ise, Kur'ân-ı Kerîm'de gaflet mümkün değildir. Buna göre o ma'nâların her biri irâde kılınır. Böyle âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de goptur (çoktur).

6. Nazm-ı Mu'ciz'i Islâh Da'vâlarına Hiçbir Vakit Cesâret Etmedim:

Nahviyyûn Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini hazf hem takdîr usulleriyle islâh ederler. Bu âdet müfessirlerin ekserinde vardır:

Mesela: و اذا اردنا ان نهلك قرية امرنا مترقيها ففسقوا فيها âyet-i kerîmesi gibi [17. İsrâ 16]. Burada ehl-i tefsîr امرنا بالطاعة sözünü takdîr edip امرنا بالطاعة demişler. Böyle takdîrler Nazm-ı Mu'ciz i tamâmıyla tahrîftir. Bana göre, امرنا مترقيها emîr ederiz müsniflerini manasındadır. Buna و كذلك جعلنا في كل قرية اكابر مجرميها âyet-i kerîmesi de [6. En'am 123] امرنا kuraat-i mütevâtiresi'de delâlet eder.

7. Kelam Usullerine, Yeni Hem Eski Felsefe Nazarlarına âyet-i Kerimelerin Delâletlerini Tatbik Etmek Seyyilerinden Sakınırım.

8. Nazm-ı Mu'ciz'in Delâletlerini Taaddî Etmekten Sakınırım:

Ehl-i Tefsirin ekseri, ya rivayet tesiriyle yahut tefsir arzusuyla Nazm-ı Mu'ciz'in delâletlerini taaddi edip, ahyânen (bazen) âyet-i kerimelerin manalarını tahrif ederler.

Meselâ: تلفف ماصنعوا - فاذا هي تلفف ما بانكون âyet-i kerimelerinde [7. A'raf 117; 20. Taha 69] Asâ ipleri çöpleri yuttu demek gibi. Böyle tefsir (ve)ya tercüme Kur'ân-ı Kerîm'i tahrif olur. Hem de فوقع الحق و بطل ما كانوا يعملون âyet-i kerimelerinin [7. A'raf 118] açık delâletlerine muhalif olur.

تلفف ماصنعوا - فاذا هي تلفف ما بانكون cümlelerinde asa ipleri dayaktan yuttu manası-

* 26. Şuara Suresinin 111. ayetinin bir parçası olan bu ifade yukarıdaki gibi isim cümlesi değil, و اتباعك الارذلون şeklinde fül cümlesidir. Ancak Müşâ Cârullâh bir başka kuraatini tercih etmiş olmalıdır

na delâlet edebilir bir harf yoktur.

Sâhirlerin sihirleri kuvvetiyle iplere, dayaklara yılan suretleri verilmiş gibi olsa hayal gözüne gözüktür o suretler asâ berkesiyle (sâyesinde) bâtl olduktan, asâ o suretleri yutmuş gibi olsa asâ iplerin dayakların özlerini yuttu demek Nazm-ı Mu'ciz'i tahrif olur.

Böyle misaller tefsirlerde goptur. Tercememde öyle misallerin birini ıslah edebilir isem birkaç sene zahmetlerimin ecri hâsıl oldu demek. Yüzünü ya daha ziyadeyi ıslah şerefine nail olur ise tercememi neşretmek bana farz oldu demek.

İslah sözünü yalnız dakik hem hafi hatalara nispetle söyledim. Yoksa el-En'am sûresinde *والبسانا عليهم ما يليسون* Nazm-ı Mu'cizini [6. En'am 9] "ve anı anların giydikleriyle setrederdik" sözüyle tefsir etmiş Mevâkib* gibi lisan bilmez cahillerin kalemiyle yazılmış tefsirlerde bulunur (bulunan) hesabı yok fahiş hatalar hakkında ıslah sözü söylenmez.

Dersaadet'te Meclis-i Teftiş-i Masahif-i Şerife mührüyle tab kılınmış Kur'an-ı Kerim'in hâmişinde öyle tefsirleri görürken gönül müteessir olur.

Usul-i Fıkıh yazmış, fıkıh kitapları yazmış, tabiat, siyaset, iktisad, hukuk gibi, fenlerde büyük kitaplar te'lif etmiş Mahmud Es'ad Efendi Hazretlerinin *Medhal-i Tarib-i İslam* isimli kitabında (12. Fasil, 54. Madde, 118. Sahife)de ve kendi libaslarıyla ilbas eder idik tefsirini de görür ise Meclis-i Teftiş-i Masahif-i Şerife mühründe bulunur hataları da mazur görür. Lakin âlem-i İslamiyet'te edebî, dinin o kadar sukûtuna gönül yanar.

9. Tercemede Hiçbir ayet-i Kerime'de Tefsir ya Te'vil Yollanna Sülûk Etmedim:

Tefsir, Te'vil nasıl ise de insanın fikri olur. Tercümede ben Kur'an-ı Kerim'in yalnız örflerini, lisan-ı Arab'ın delaletlerini itibar ettim. Hiçbir harfte hiçbir insanın nazarını esas etmedim. Kur'an-ı Kerim'in büyük mukaddes manalarını özümün ufak âdi fikirlerimle beraber yazmaktan elbette tenzih ederim. Öyle edecek heriflere Allah'ın, meleklerin, heme (bütün) insanların lanetleriyle beraber ben de lanet okurum.

10. Kur'an-ı Kerim'in Manaları Nazmı Gibi Sabittir. Buna Göre Tercümesi Mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'in her bir kelimesi, hareketleri sükunlarıyla nasıl mahfuz kalmış ise, kelimelerin, cümlelerin, manaları da öyle mahfuz kalmıştır. İslam kalemiyle telif kılınmış ulum-i İslamiye kitaplarının her biri Kur'an kelimelerinin, cümlelerinin manalarını bila tagyir hufzetmek için gene idi. Lügat kitapları, fıkıh kitapları, usul-i fıkıh kitapları, kelimelerin, cümlelerin manalarını bila tagyir hufzetmek için olmuş idi.

Masum ümmet-i İslamiye himmetiyle, Kur'an-ı Kerim'in hem nazmı hem manası bila tagyir sabit oldu.

* Mevâkib: Hüseyin el-Kâşifi b. Ali [ö. 903/1497-8] tarafından Farsça olarak kaleme alınan "Mevâhib-i Ledüniyye" adlı tefsirin Osmanlıca tercümesidir. Mütercimi Divân-ı Muallâ erkânından hâcegan İsmail Ferruh Efendi [ö. 1840]'dır. 1246/1830-1 yılında yapılan bu tercüme 1282/1865-6 yılında Matbaa-i Âmir'e'de basılmıştır.

Manası da nazmı gibi mahfuz ise, Kur'an-ı Kerim'i tercüme bizzarure mümkün olur. Manası mahfuz olduktan son(ra) da tercüme mümkün değildir demek Kur'an-ı Kerim'in manaları hiçbir vakit anılmaz demek gibidir.

Bazen bir cümleden mefhum olur mana, asır ihtilafıyla yahut ümmetlerin örflerinde ihtilaf hasebiyle muhtelif olur. Bu surette harfiyyen terceme dürüst olmaz. Örfen, (ve)ya evvelki manasından gafil adam terceme ederse hata eder. Meselâ örfümüzden gafil Arapların birine kuvvetim uçtu sözün روحی طارت cümlesiyle terceme edersek hata etmiş oluruz.

Bazen öyle olur ki, cümlelerin manaları muhtelif olmasa da, o manalara mütelâzim suretler muhtelif olur. Halleri ya hayalleri mütefavit iki insan bir cümleyi işitir iken bir mana o iki adamın dimağlarında muhtelif iki sûretle ihata kılınır. Birinde belki gayet dehşetli, birinde belki gayet âdi (normal) sûret olur. Buna göre, bir cümle birine tesir eder, diğerine tesir etmez. Buna göre, roman, şiir gibi edebiyatın tercemeleri bazen asılları gibi olamaz. Zira kelimelerin manaları belki dürüst terceme kılınmış olur. Lakin şair'in kuvve-i hayalîyesiyle tasvir kılınmış suretleri mütercim efendi tüşince (gereğince) tasvir edemez. Buna göre, terceme ruhsuz çıkar. Yahut hiçbir mümkün olmaz. çünkü lisan kuru manaları nakleder. Amma hayat göklerinde teessür kuvvetiyle uçar suretleri avlanmaktan bazen aciz olur.

Manaların, suretlerin ihtilafı hasebiyle terceme bazen mümkün olmaz dedik. Dürüst (doğrudur). Lakin Kur'an-ı Kerim kelimelerinin cümlelerinin manaları tâ kıyamet sabittir. Hayal suretleri değil belki hakikattir.

Buna göre,
Kur'an-ı Kerim'i tercüme kat'en mümkündür, şer'an farzdır.
Bin lisana tercüme kılınsin ol mahfuz hemân.